

25. marts 2013

Om arvefæste og landboreformer - lidt landbohistorie i Solrøds 5 landsbyer

Af Bent Hartvig Petersen

Aktualiseret af en aflevering til Solrød Kommunes Lokalarkiv af en større samling dokumenter med arvefæstebreve, skøder mv. skal denne artikel beskrive hvorledes **arvefæsteordningen** fik indflydelse på ejerforholdene i bøndergårde på Solrødeggen.

I midten af 1700-tallet var dansk landbrug nået sit laveste niveau siden Middelalderen. På vor egn var alle bønder "simple fæstere" under herregårde og andre fjerne ejere, og bønderne var tynget af store landgildeydelse, stavnsbånd og hoveri samtidig med, at de ikke havde nogen ret til at lade gården gå videre til næste generation. Ejeren kunne uden videre bortdømme en bonde fæstet og lade gården gå videre til en anden fæster. Alle disse forhold ødelagde naturligvis bondens motivation til at vedligeholde bygninger og dyrke jorden effektivt.

Landbrug ved hjælp af fæstegårde var blevet en dårlig forretning for ejerne, og de fornuftigste i godsejerkredse begynder o. 1760 at diskutere de nødvendige reformer.

De største problemer for et effektivt landbrug skyldtes:

- hoveriet, som beslaglagde en for stor del af bøndernes kræfter og arbejdstid
- de ret store afgifter (indfæstning og landgilde) som belastede bøndernes økonomi
- den helt ineffektive fællesdrift, hvor bøndernes jord lå spredt på mange små stykker jord, og som bevirkede at en aktiv bonde måtte vente på sine byfæller for at dyrke sin jord
- de helt usikre ejerforhold, der skyldtes at en bonde ikke kunne lade sin gård gå videre i slægten
- stavnsbåndet, der bandt en ung karl til sin hjemegn og det gods, der ejede jorden

Det er kendt, at der kom en større reform i 1788, hvor stavnsbåndet blev ophævet, og hvor der forberedtes at udskifte jorden, så gårdene fik deres jord samlet. Der lagdes endvidere op til at bønder, der kunne samle kapital, kunne købe deres gård til selveje.

Som det allerførste tilløb til reformer, begyndte man i 1767 på Bernstorff Gods at indføre arvefæste for godsets bønder, og samme år gjorde Københavns Magistrat - der via Bidstrup Gods ejede mange gårde ud over Sjælland - det samme. Dette kom alle bønder i Solrød og enkelte i de øvrige 4 landsbyer til gode.

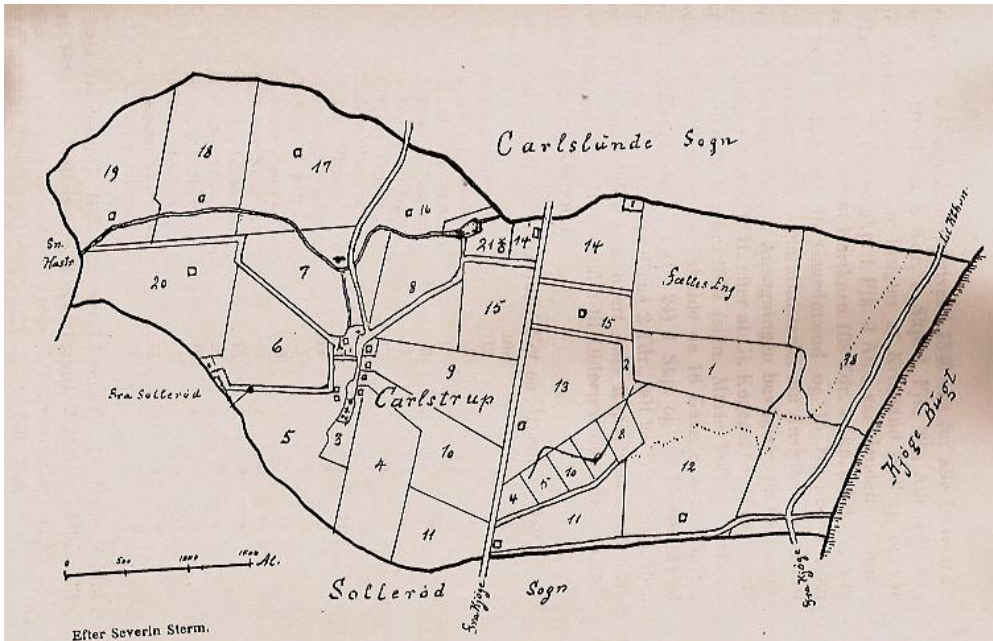
Bidstrup Gods ved Roskilde (tidligere Roskilde bispegård) blev i 1660 af Frederik III skænket til byen København som tak for borgernes udholdenhed under den lange svenske belejring.

Magistraten havde til huse i dette gamle rådhus, som Chr. IV ombyggede.

De øvrige reformer tog fart efter 1788, og i vore 5 landsbyer kom der gang i udskiftningen og sammenlægningen af bøndernes jord. Da en del gårde måtte flytte ud på markerne, skete der en markant ændring af landskabet, som med alle gårde liggende i landsbyerne havde været uændret i mange århundreder.

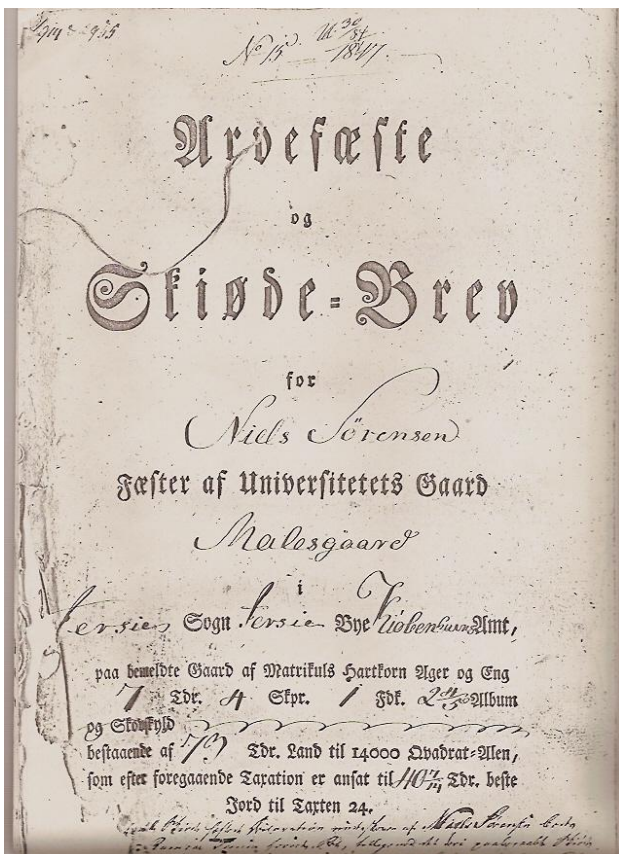
Det var godserne, der jo stadig ejede jorden, der fik gang i udskiftningen. Her er et eksempel fra Karlstrup, hvor gårdenes jordstykker kom til at se sådan ud:

Lodderne i mosen og langs stranden blev her fællesarealer for husmændene og fælles græsningsarealer.

Også Københavns Universitet og Vallø Gods indførte løbende i starten af 1800-tallet arvefæste på de gårde, de ejede i landsbyerne Jersie og Kirke Skensved.

Her er et arvefæstebrev fra 1816 for Malesgård i Jersie under Universitetet:

Vi ser, at der er tale om en gård på 73 tdr. land af landets bedste jord med bonitet 24.

I landgilde skal betales 11 tdr. og 6 skp. af henholdsvis rug, byg og havre og i penge 2 Rigsdaler og 2 Mark. Da det er Universitetet, der er ejer, skal der ikke betales hoveripenge, som der skal for en god del af andre samtidige arvefæstekontrakter.

I arvefæstebreve fra andre godser kan vi imidlertid læse, at mange forhold fra den undertrykte bondes tid har overlevet. Der er stadig tale om hoveriforpligtelse, kørsel og vejarbejde, men afstandene gør, at disse ydelser betales i penge sammen med landgilden til godset. Endvidere skal bonden stadig vise "Herskabet vedbørlig Lydighed" og denne bestemmelse fra Christian II's landlov i 1521 består uændret langt op i 1800-tallet.

Vi læser også, at der er en yderligere fordel ved arvefæsteordningen, idet der nu gives fæsteren mulighed for at dele sin gård eller udstykke dele af den. En klar fordel, hvis gården skal blive i familiens eje.

Der udstedes arvefæstebreve til helt op omkring 1860, og et enkelt gods, Vallø har arvefæsteordninger helt til 1917.

Godset Gammel Køgegård, der ejer alle gårde i Karlstrup indfører ikke arvefæste, men bønderne her er "simple fæstere", indtil selvejet slår igennem omkring 1860- 70.

Et gods som Giesegård, der havde gårde i Jersie, udsteder heller ikke arvefæstebreve.

Et fæstebrev fra Giesegård for en større gård (Frihedstoft i Jersie) i simpelt fæste i 1822 viser en landgildeydelse på 5 Rbd og 81 Sk i Sølv, 5 Skp Havre, 7 Mk og 3 Sk Sølv i småredselspenge og 10 Rbd i Sølv i hoveripenge. Fæstebrevet fastslår endvidere, at gården ikke må deles, og at fæsteren skal "vise mig og min Fuldmægtig tilbørlig Ære og Lydighed, alt under Fæstes Forbrydelse" ! Han kan altså smides ud af gården ! Det er ikke nemt at sammenligne disse ydelser med de ovenfor nævnte ydelser for Malesgård, men hoveripengene og truslen om tab af fæstet er bemærkelsesværdige. Umiddelbart ser det ikke ud til, at det simple fæste ellers har betydet større ydelser.

Hvordan gik det med landboreformerne fra 1788 ?

Landøkonomen S. Stern udgav i **1836** – altså ca. 50 år efter – sin "Beskrivelse over Københavns Amt", hvor han nøje beskriver tilstandene i alle amtets sogne. En gennemgang af denne beskrivelse giver et indtryk af, om reformerne har virket og om der er indført selveje eller arvefæste i vore landsbyer:

I Karlstrup hvor alle gårde, huse, kroen og møllerne tilførte Gammel Køgegård, var hele byen stadig i simpelt fæste og gårdene blev først købt til selveje omkring 1860- 70.

Om godset ikke ville sælge, eller om der trods alt var så store fordele ved fæsteordningen, at bønderne ikke ville købe, vides ikke.

Gammel Køgegård

I Solrød var det lige så enkelt. Alle huse og gårde tilhørte Bistrup Gods, dvs. Københavns Magistrat, der havde været fremskridtsvenligt og indført arvefæste allerede i 1767. Her i 1836 var der ikke købt en eneste gård til selveje, så arvefæstet bestod uændret. Vi ved, at Bistrup gjorde sig store anstrengelser for at få solgt sit jordegods ud over Sjælland, men arvefæsteordningen var åbenbart så fordelagtig, at bønderne først købte til selveje fra omkring 1860- 75.

Bidstrup gods ved Roskilde (Reesen Danske Atlas 1677)

I Sterns beskrivelse ser det straks mere broget ud for forholdene i de øvrige landsbyer.

Da han besøgte byerne i 1836 kunne han konstatere, at ejerforholdene var vidt forskellige fra gård til gård i landsbyerne:

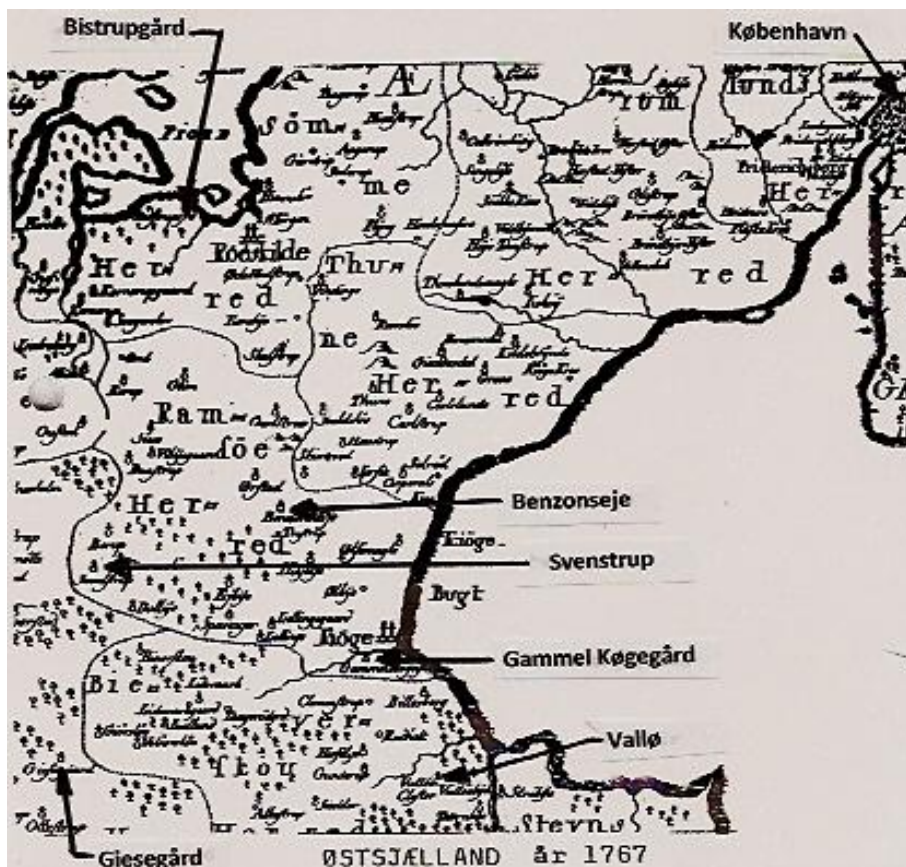
I Havdrup tilhørte 7 gårde Benzonseje (nuværende Risbyholm) og disse gårde var købt til selveje allerede i 1804. Om godset manglede penge og gerne ville sælge, eller om bønderne, der havde måttet yde direkte hoveri på dette nærliggende gods, ville slippe for dette påtvungne arbejde, vides ikke. En enkelt gård er købt til selveje fra Svenstrup i 1803. 2 gårde havde stadig arvefæste under Bistrup og blev først købt til selveje efter 1860.

Benzonseje (Risbyholm)

Ejerforholdene i 1836 var vidt forskellige i Kirke Skensved, hvor der var mange ejere: Halvdelen af gårdene tilhørte tidligere Benzonseje, men er nu selvejergårde som i Havdrup. 2 gårde, der tilhører Bistrup og Københavns Universitet har arvefæste. 6 gårde, der tilhører Vallø og Universitetet er i simpelt fæste. Et meget broget billede.

Billedet var ikke mindre broget i Jersie i 1836, hvor ejerkredsen omfattede Vartov Hospital, Københavns Universitets bogtrykker (5 gårde), Roskilde Domkirke, Gl. Køgegård, Giesegård, Gunderslevholm, Bidstrup (5 gårde) og en assessor Smidth. 6 gårde var i selveje, medens arvefæste var oprettet for Bistrups gårde og de fleste af Universitetets og Domkirkens gårde. 8 gårde er stadig i simpelt fæste og 1 gård er i privat eje af en borger i København.

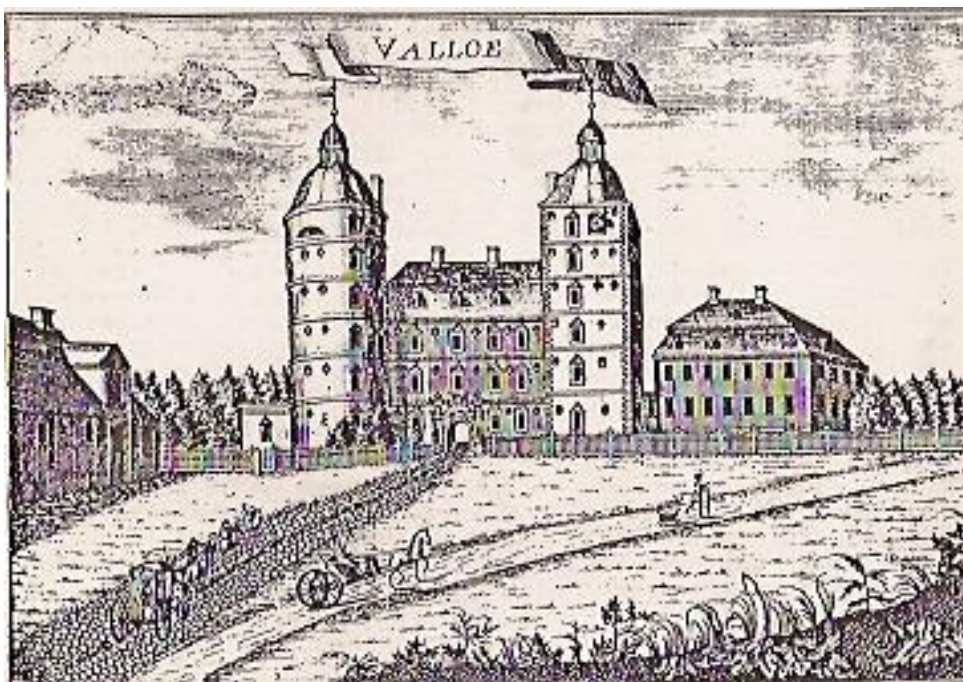
På dette kort fra 1767 (Pontoppidans Danske Atlas) ses markeret de godser, der ejede gårde og huse i vore 5 landsbyer. Det ses, at der var store afstande fra godserne til landsbyerne.

Derfor var det kun muligt at yde direkte hoveri på Gl. Køgegård og Benzonseje. Til de øvrige godser måtte bønderne betale sig fra denne forpligtelse.

Af udstykningskort for alle landsbyerne i Sterms beskrivelse fra 1836 fremgår det klart, at selve udskiftningen, der fandt sted omkring år 1800- 1805 i alle landsbyerne, var en succes. Hans beskrivelse af dyrkningsmetoder og hans vurdering af landbrugets kvalitet og udbytte viser, at der er sket rigtig meget siden midten af 1700-tallet, og at reformerne har virket og udviklet landbruget, og at en vel aflagt og standsbevidst gårdmandsstand er blevet skabt.

Der er svært at se, hvor stor effekt arvefæsteordninger har haft i denne proces, men da det var det første tiltag i 1767, som satte gang i processen 20 år før de egentlige landboreformer, og da den indeholdt åbenbare fordele i forhold til simpelt fæste, må vi tro, at den hjalp til i udviklingen af det landbrug, der i de næste 150 år skulle blive et bærende erhverv i landet.

Den sene overgang til selveje for gårde i både arvefæste og simpelt fæste, kunne tyde på at den undertrykkelse og udnyttelse af bønderne, der prægede forholdene til og med 1700-tallet, var slut. De bønder, der allerede i 1800-tallets første halvdel fik indflydelse og fik sæde i fattigkommissioner, skolekommissioner og fra 1842 i sogneforstanderskaberne, blev givetvis ikke behandlet som i tidligere tider af godsejerne, selv om deres gård var i simpelt fæste eller arvefæste. Den forbedrede skolegang efter 1814-loven og retten til at stemme med det indførte demokrati efter 1849-grundloven, har naturligvis også fremmet bøndernes selvstændighedsfølelse.

Vallø slot. Fra Pontoppidans Danske Atlas [1767].

Denne artikel har udelukkende fokuseret på gårdmandsstanden og dens vilkår. Men vi må ikke glemme, at godt og vel halvdelen af befolkningen på landet var uden for den egentlige gårdmandsstand, og levede som landhåndværkere, husmænd og tjenestefolk, enten med en lille jordlod eller helt jordløse og med jordlod og hus i fæste.

Disse folk fik ikke megen del i landboreformerne, og mange historikere påstår, at de fik det værre. De mistede f.eks. græsningsmulighederne for deres ene ko eller ged, da de fælles græsningsarealer ved udskiftningen blev fordelt mellem gårdene. I vore landsbyer blev der dog ved udskiftningen også lagt jordstykker ud til husmændene, og tidligere jordløse fik også lidt jord. Men dog ikke så meget jord, at en familie kunne leve af det. Det skulle stadig være sådan, at husmændene skulle være til rådighed som arbejdskraft for gårdene, for at de kunne opretholde en tålelig tilværelse.

Da man skulle have både jord og formue for at have stemmeret til både Rigsdag og lokale råd, fik husmændene ingen indflydelse på beslutningerne hverken på landsplan eller lokalt.

Først med jordlovene i 1919 og lov om udstykning i 1921 blev der lagt jord ud til husmandsbrug ved inddragelse af herregårdsjord og præstegårdsjord. Herved oprettedes husmandsbrug i en størrelse, så en nøjsom familie kunne leve af det.

De allerfattigste, de gamle, staklerne og innsidderne fik kun nødtørfdig hjælp fra de midler som fattigkommissionerne bevilgede efter fattiglovene fra 1802, og bønderne i de senere sogneråd rattede heller ikke med midlerne til fattighjælp.

Kildehenvisninger:

S. Sterm : Beskrivelse over Københavns Amt [1836]

Fridlev Strubbeltrang: Det danske Landbosamfund 1500- 1800 [1978]

Havdrup- Solrød sognebog [1949]

Karlstrup sogn af V. Mortensen. Årbog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt [1951]

Fred. Vedsø: Hvorfra vi kom [1953]

Arvefæstebreve fra Solrød Kommunes Lokalarkiv

Pontoppidans Danske Atlas [1767]

Artikel: Hvem ejede landsbyerne (Medlemsblad for Solrød lokalhistoriske Forening 4-1984)

Jens Engberg: Det Daglige Brød [2011]

Reesen Danske Atlas [1677]